

S. BERNARDI ABBATIS
DE GRATIA ET LIBERO ARBITRIO
TRACTATUS,

AD GUILLELMUM ABBATEM SANCTI-THEODERICI.

603 PRÆFATIO.

603 GUILLELMO abbati Sancti-Theoderici, fra-
ARDUS.

alum de gratia et Libero Arbitrio, quod illa, is, occasione nuper aggressus sum; eadem [i. Deo] adjuvante peregi ut potui. Vereor aut aut grandia minus digne locutus inveniari, ractata a pluribus superfluo retractasse. Illud legite primus, et si judicialis, solus: ne atur in medium, magis forte scriptoris pueritas, quam lectoris ædificetur charitas. palam fieri utile probaveritis, tunc si quid dictum adverteritis, quod in re obscura congrua brevitate, dici planius potuisset, non pigrum aut emendare per vos, aut mihi remmendandum, si fraudari non vultis promissæ Sapientiæ, quæ ait: *Qui elucidunt me, virmam habebunt* (Eccli. xxiv. 31).

CAPUT PRIMUM.

operis meritum, una cum gratia Dei, concurrere liberi arbitrii consensum.
juente me coram aliquando, et Dei in me commendante, quod scilicet ab ipsa me in præventum agnoscerem, et provehi sentirem, rem perficiendum: Quid tu ergo, ait unus instantibus, operaris; aut quid mercedis el præmii, si totum facit Deus? Quid enim, tu consulis? Da, inquit, gloriam Deo, qui prævenit, excitavit, initiavit; et vive digne, quo te probes et perceptis beneficiis non a, et percipiendis idoneum. Et ego: Bonum, consilium das, sed si dederis et posse teneri. non est ejusdem facilitatis scire quid facient et facere: quoniam et diversa sunt, cæco, ac fesso præbere vehiculum. Non quicquidit viam, præbet etiam viaticum itineranti. li exhibet qui facit ne deviet; et aliud qui ne deficiat in via. Ita nec quis doctor, statator erit boni quodcumque docuerit. Porro si sunt necessaria, doceri ac juvari. Tu homo idem consulis ignorantia: sed, si verum postolus, *Spiritus adjuvat infirmitatem nostram* (Rom. viii, 26). Imo vero qui mihi per os ministrat consilium, ipse necesse est ministret

A et per suum Spiritum adiutorium, quo valeam implere quod consulis. Ecce enim jam ex ejus munere velle adjacet mihi, perficere autem non invenio (*Id.* vii, 18); sed nec aliquando me inventurum confido, nisi qui dedit velle, det et perficere pro bona voluntate. (*Philipp.* ii, 13). Ubi ergo, ais, sunt merita nostra; aut ubi est spes nostra? Audi, inquam: *Non ex operibus quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit* (I. Tit. iii, 5). Quid enim? Tu forte putaveras tua te creasse merita, tua posse salvari justitia, qui nec saltem Dominum Jesum dicere potes nisi in Spiritu sancto (I Cor. xii, 3)? Itane oblitus es quis dixerit: *Sine me nihil potestis facere?* (*Joan.* xv, 5) et: *Neque currentis, neque volentis, sed miserentis est Dei?* (*Rom.* ix, 16.)

B 2. Quid igitur agit, ais, liberum arbitrium? Bre- viter respondeo: Salvatur. Tolle liberum arbitrium, et non erit quod salvetur; tolle gratiam, non erit unde salvetur. Opus hoc sine duobus effici non potest: uno a quo fit; altero cui, vel in quo fit. Deus auctor est **604** salutis, liberum arbitrium tantum capax: nec dare illam, nisi Deus; nec capere valet, nisi liberum arbitrium. Quod ergo a solo Deo, et soli datur libero arbitrio; tam absque consensu esse [at. effici] non potest accipientis, quam absque gratia dantis. Et ita gratiæ operanti salutem cooperari dicitur liberum arbitrium, dum consentit, hoc est dum salvatur. Consentire enim salvari est. Proinde pecoris spiritus salutem hujuscemodi minime capit, eo quod illi voluntarius consensus desit, quo salvantur, videlicet Deo placide obtemperet sive jubenti acquiescendo, sive pollicenti credendo, sive reddenti gratias agendo. Enim vero aliud est voluntarius consensus, aliud naturalis appetitus. Posterior quippe nobis communis est cum irrationalibus: nec valet consentire spiritui, carnis irretitus illecebris. Et fortassis ipse est, qui alio nomine ab Apostolo sapientia carnis appellatur, ubi ait: *Sapientia carnis inimica est Deo: legi enim Dei non est subjecta, nec enim potest* (*Id.* viii, 7). Hunc ergo, ut dixi, communem habentes cum bestiis, consensus voluntarius nos discernit. Est enim habitus animi, liber sui. Siquidem non cogitur, non extorquetur. Est quippe voluntatis, non necessitatis; nec negat se, nec præbet

cuiquam, nisi ex voluntate. Alioquin si compelli valet invitus, violentus est, non voluntarius. Ubi autem voluntas non est, nec consensus. Non enim est consensus, nisi voluntarius. Ubi ergo consensus, ibi voluntas. Porro ubi voluntas, ibi libertas. Et hoc est quod dici puto liberum arbitrium.

CAPUT II.

Quid liberum arbitrium, seu in quo consistat libertas.

3. Sed ut manifestius fiat quod dicitur, et competentius ad id quod volumus veniamus, paulo altius aestimo repetendum. In rebus naturalibus [atque materialibus] non est id vita, quod sensus; non sensus, quod appetitus; nec ille, quod consensus. Quod ex singulorum definitionibus clarius elucebit. Est enim in quolibet corpore vita, internus ac naturalis motus, vicens tantum intrinsecus. Sensus vero, vitalis in corpore motus, vicens et extrinsecus. Appetitus autem naturalis, vis in animante, movendis avide sensibus attributa. Verum consensus, natus est voluntatis spontaneus, vel certe (quod superius dixisse me memini) habitus animi, liber sui. Porro voluntas est motus rationalis, et sensui præsidens, et appetitui. Habet sane, quocumque se volverit, semper rationem comitem, et quodammodo pedissequam: non quod semper ex ratione, sed quod nunquam absque ratione moveatur, ita ut multa faciat per ipsam contra ipsam, hoc est quasi per ejus ministerium, contra ejus consilium sive iudicium. Unde est illud: *Prudentiores sunt filii hujus sæculi filiis lucis in generatione sua* (Luc. xvi, 8); et rursum: *Sapientes sunt ut faciant mala* (Jerem. iv, 22). Neque enim prudentia seu sapientia inesse creaturæ potest, vel in malo, nisi utique per rationem.

4. Est vero ratio data voluntati ut instruat illam, non destruat. Destrueret autem, si necessitatem ei ullam imponeret, quominus libere pro arbitrio sese volveret, sive in malum consentiens appetitui, aut nequam spiritui; ut si animalis, non percipiens, vel certe et persequens ea quæ sunt spiritus Dei: sive ad bonum gratiam sequens, et fiat spiritualis; quæ omnia dijudicans, ipsa a nemine iudicetur. Si, inquam, horum quodlibet prohibente ratione voluntas non posset, voluntas jam non esset. Ubi quippe necessitas, jam non voluntas. Quod si ex necessitate, et absque consensu propriæ voluntatis, justa, injustave fieri possent (153-54); rationalis creatura, aut misera profecto esse nulla ratione deberet; aut beata penitus non posset, cui nimirum in utraque parte id deesset, quod solum in ea miseræ, sive beatitudinis capax est, id est voluntas. Cætera siquidem, quæ supra memorata sunt, vita, sensus, vel appetitus, nec miserum per se faciunt, nec beatum. Alioquin et arbores ex vita, et pecudes etiam ex reliquis duobus, vel miseræ possent esse obnoxie, vel idoneæ beatitudini: quod omnino impossibile est. Communem itaque habentes, vitam quidem cum arboribus, sensum vero et appetitum, et æque vitam

cum pecoribus; id quod dicitur voluntas, nos ab utrisque discernit. Cujus voluntatis consensus, utique voluntarius, non necessarius, dum aut justos probat, aut injustos, etiam merito beatos facit vel miseros. Is ergo talis consensus ob voluntatis inamissibilem libertatem, et rationis quod secum semper et ubique portat, indeclinabile iudicium, non incongrue dicitur, ut arbitror, liberum arbitrium, ipse liber sui propter voluntatem, ipse iudex sui propter rationem. Et merito libertatem comitatur iudicium: quoniam, quidem quod liberum sui est, profecto ubi peccat, ibi se iudicat. Est autem iudicium, quia juste profecto, si peccat, patitur quod nolit, qui non peccat nisi velit.

5. Cæterum quod sui liberum non esse cognoscitur, quo pacto vel bonum ei, vel malum imputatur? Excusat nempe utrumque necessitas. Porro ubi necessitas est, libertas non est: ubi libertas non est, nec meritum, ac per hoc nec iudicium. Excepto sane per omnia originali peccato, quod aliam constat habere rationem. De cætero quidquid hanc non habet voluntarii consensus libertatem, procul dubio et merito caret, et iudicio. Proinde universa quæ sunt hominis, præter solam voluntatem, ab utroque libera sunt, quia sui libera non sunt. Vita, sensus, appetitus, memoria, ingenium, et si qua talia sunt, eo ipso subjacent necessitati, quo non plene subdita sunt voluntati. Ipsam vero quia impossibile est de se ipsa sibi non obedire (nemo quippe aut non vult quod vult, aut vult quod non vult), etiam impossibile est sua privari libertate. Potest quidem mutari voluntas, sed non nisi in aliam voluntatem, ut nunquam amittat libertatem. Tam ergo non potest: privari illa, quam nec se ipsa. Si poterit homo aliquando, aut nihil omnino velle, aut velle aliquid, et non voluntate; poterit et carere libertate voluntas. Hinc est quod insanis, infantibus, itemque dormientibus, nihil quod faciant, vel bonum, vel malum imputatur: quia nimirum sicut suæ non sunt compotes rationis, sic nec usum retinent propriæ voluntatis, ac per hoc nec iudicium libertatis. Cum igitur voluntas nil liberum habeat nisi se, merito non iudicatur nisi ex se. Siquidem nec tardum ingenium, nec labilis memoria, nec inquietus appetitus, nec sensus obtusus, nec vita languens, reum per se statuunt hominem, sicut nec contraria innocentem; et hoc non ob aliud, nisi quia hæc necessarie, ac præter voluntatem posse provenire probantur.

CAPUT III.

Triplicem esse libertatem, Naturæ, Gratiæ, Gloriæ.

6. Sola ergo voluntas, quoniam pro sui ingenita libertate, aut dissentire sibi, aut præter se in aliquo consentire, nulla vi, nulla cogitur necessitate; non immerito justam vel injustam, beatitudine seu miseria dignam ac capacem creaturam constituit; prout scilicet justitiæ, injustitiæve consenserit. Qua-

(153-54) Ita scripti nostri tres: editi, *voluntatis, mala, bonave fieri possent.*

hominibus, qui in hoc gloriatur? Aut ubi, aut quando istud obtinetur? Nunquidnam in hoc sæculo? Sed si quis esset hujusmodi, major esset Paulo, qui confitetur dicens : *Perficere autem non invenio*. Nunquid Adam in paradiso? Sed si habuisset, nunquam exsulasset [*al.* exsul esset] a paradiso.

CAPUT VII.

Utrum primi homines in paradiso trina illa libertate præditi fuerint et post peccatum.

21. Nunc locus est pervidendi quod supra distulimus; utrum scilicet totas tres illas quas diximus libertates, id est, arbitrii, concilii, complaciti; vel aliis nominibus, a necessitate, a peccato, a miseria, primi homines in paradiso habuerint: an tantum duas, an unam solummodo. Et de prima quidem nulla jam quæstio est, si meminerimus quam aperte et justis eam et peccatoribus inesse æqualiter, ratio superior edocuerit. De duabus reliquis quæritur non immerito, an unquam eas Adam habuerit, aut ambas, aut vel **619** unam. Nam si nullam habuit, quid amisit? Arbitrii utique libertatem tam post peccatum, quam ante semper tenuit inconcussam. Si ergo nil amisit, quid ei obfuit ejectum fuisse de paradiso? Quod si unam quamlibet illarum habuit quomodo amisit? Nam certum est quia ex quo peccavit, nec a peccato-prorsus, nec a miseria manens in corpore, liber fuit. Cæterum nullatenus, quamcunque illarum semel acceperit, amittere potuit. Alioquin perfectum nec Sapere, nec Posse, juxta **C** quod quidem duo hæc superius definitasunt, habuisse convincitur; qui nimirum et velle potuit quod non debuit, et recipere quod noluit. An dicendus est aliquo quidem modo illas habuisse, sed quia non plenarie, potuisse amittere? Habet siquidem unaquæque illarum duos gradus, superiorem et inferiorem. Superior libertas consilii est, non posse peccare: inferior, posse non peccare. Item superior libertas complaciti, non posse turbari: inferior, posse non turbari. Itaque inferiorem utriusque libertatis gradum simul cum plena libertate arbitrii homo in sui conditione accepit, et de utroque corruit cum peccavit. Corruit autem de [posse non peccare in non posse non peccare, amissa ex toto consilii libertate. Itemque de posse non turbari in non posse non turbari, amissa ex toto complaciti libertate. Sola remansit ad poenam libertas arbitrii, per quam utique cæteras amisit; ipsam tamen amittere non potuit. Per propriam quippe voluntatem servus peccati factus, merito perdidit libertatem consilii. Porro per peccatum factus debitor mortis, quomodo jam libertatem valebat retinere complaciti?

22. De tribus ergo libertatibus quas acceperat, abutendo illa quæ dicitur arbitrii, reliquis sese privavit. In eo autem abusus est, quod illam cum accepisset ad gloriam, convertit sibi in contume-

liam, juxta testimonium Scripturæ dicentis : *Homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis* (*Psal.* XLVIII, 13). Soli inter animantia datum est homini posse peccare, ob prærogativam liberi arbitrii. Datum est autem, non ut proinde peccaret, sed ut gloriosior appareret si non peccaret, cum peccare posset. Quid namque gloriosius ei esse poterat, quam si de ipso diceretur quod Scriptura perhibet, dicens : *Quis est hic, et laudabimus eum?* Unde ita laudandus? *Fecit enim mirabilia in vita sua*. Quæ? *Qui potuit transgredi, inquit, et non est transgressus; facere mala et non fecit* (*Eccli.* XXXI, 9, 10). Hunc ergo honorem quamdiu absque peccato fuit, servavit; amisit, cum peccavit. Peccavit autem, quia liberum ei fuit: nec aliunde profecto liberum, nisi ex libertate arbitrii, de qua utique inerat ei possibilitas peccandi. Nec tamen fuit culpa dantis, sed abutentis, qui ipsam videlicet facultatem convertit in usum peccandi, quam acceperat ad gloriam non peccandi. Nam etsi peccavit ex posse quod accepit: non tamen quia potuit, sed quia voluit. Nec enim prævaricante diabolo et angelis ejus, etiam alii prævaricati sunt: non quia non potuerunt, sed quia noluerunt.

23. Peccantis igitur lapsus, non dono ascribendus est potestatis, sed vitio voluntatis. Lapsus tamen ex voluntate non æque ex voluntate resurgere jam liberum habet: quia, etsi datum fuit voluntati posse stare ne caderet, non tamen resurgere si caderet. Non enim tam facile quis valet exire de fovea quam facile in eam labi. Cecidit sola voluntate homo in foveam peccati: sed non ex voluntate sufficit ei posse resurgere, cum jam, etsi velit, non possit non peccare.

CAPUT VIII.

Libertatem arbitrii remanere post peccatum.

24. Quid ergo? Periit liberum arbitrium, quoniam non potest non peccare? Nequaquam: sed liberum perdidit consilium, per quod prius habuit [*al.* habebat] posse non peccare: quomodo et quod jam non valet utique non turbari, inde misero accidit, quod complaciti **618** quoque libertatem amisit, per quam et ante habuit posse non turbari. Manet ergo, etiam post peccatum, liberum arbitrium; etsi miserum, tamen integrum. (Et quod se per se homo non sufficit excutere a peccato sive miseria, non liberi arbitrii signat destructionem, sed duarum reliquarum libertatum privationem. Neque enim ad liberum arbitrium, quantum in se est, pertinet, aut aliquando pertinuit posse, vel sapere (159), sed tantum velle: nec potentem facit creaturam, nec sapientem, sed tantum volentem. Non ergo si potens, aut sapiens, sed tantum si volens esse desierit, liberum arbitrium amisisse putanda erit. Ubi enim non est voluntas, nec liber-

(159) Hæc disjunctive legenda, ut disparata sint posse, et capere, de quibus supra, n. 19.

tas. Non dico si velle bonum, sed si velle omnino creatura desierit; fatendum sine contradictione, ubi non jam ex voluntate bonitas, sed ipsa ex toto voluntas periit, etiam liberum deperire arbitrium. Quod si velle bonum tantum non poterit [al. tantum perit], signum est quod ei desit liberum, non arbitrium, sed consilium. Si autem non quidem velle, sed ad id quod jam vult bonum, ei posse defuerit; noverit sibi deesse liberum complacitum, non liberum periisse arbitrium. Si ergo liberum arbitrium ita ubique sequitur voluntatem, ut nisi illa penitus esse desinat, isto non careat: voluntas vero sicut in bono, ita etiam in malo æque perdurat: æque profecto et liberum arbitrium tam in malo, quam in bono integrum perseverat. Et quomodo voluntas etiam posita in miseria non desinit esse voluntas, sed dicitur, et est misera voluntas, sicut et beata voluntas: ita nec liberum arbitrium destruere, sive, quantum in se est, aliquatenus imminuere poterit quæcunque adversitas vel necessitas.

25. Sed licet ubique pariter sine sui diminutione perduret; non tamen pariter sicut de bono potuit per se in malum corruere, ita quoque per se de malo in bonum poterit respirare. Et quid mirum si jacens non valet per se resurgere, quod stans in aliquod melius nullo suo conatu valebat proficere? Denique, dum adhuc duas alias libertates ex aliqua parte secum haberet, non potuit de inferioribus illarum gradibus ad superiora ascendere, hoc est de posse non peccare, et de posse non turbari, ad non posse peccare, et non posse turbari. Quod si libertatibus illis etiam utcumque adjutum, non prævaluit tamen de bono in melius se extendere: quanto minus eisdem prorsus destitutum, de malo in id quod fuit bonum, poterit per se ipsum emergere?

26. Habet igitur homo necessarium Dei virtutem, et Dei sapientiam Christum, qui ex eo quod sapientia est, verum ei Sapere reinfundat, in restorationem liberi consilii; et ex eo quod virtus est, plenum Posse restituat, in reparationem liberi complaciti: quatenus ex altero perfecte bonus, peccatum jam nesciat; ex altero plene beatus, nil adversum sentiat. Sed sane ista perfectio in futura vita exspectetur, quando utraque nunc amissa libertas, libero arbitrio plene [al., plenarie] restaurabitur; non quomodo justo cuivis in hoc sæculo, quantumcunque profecto; non quomodo vel ipsis primis hominibus datum fuit eas habere in paradiso: sed sicut jam nunc angeli possident in cœlo. Interim vero sufficiat in hoc corpore mortis atque in hoc sæculo utquam, ex libertate quidem consilii peccato non obedire in concupiscentia; ex libertate autem complaciti adversa non formidare pro justitia. Est autem in hac carne peccati et in hac diei malitia non mediocre Sapere, peccato, etsi non [al. nondum] ex toto carere, certe non consentire: et est Posse non parvum, adversa, etsi necdum feliciter omnino non

(160) Aliis jam sanctos et angelos stare: at conjunctio si deest in tribus nostris manuscriptis.

A sentire, viriliter tamen pro veritate contemnere
27. Discendum sane hic interim nobis est ex libertate consilii jam libertate arbitrii non abuti, ut plene 614 quandoque frui possimus libertate complaciti. Sine profecto Dei in nobis reparamus imaginem: sic antiquo honori illi capessendo, quem per peccatum amisimus, per gratiam præparamur. Et beatus qui de se audire merebitur: *Quis est hic, et laudabimus eum? Fecit enim mirabilia in vita sua: qui potuit transgredi, et non est transgressus; facere malum et non fecit* (Eccli. xxxi, 9, 10),

CAPUT IX.

D *Imaginem et similitudinem Dei, ad quam conditi sumus, in triplici libertate consistere.*

28. Puto autem in his tribus libertatibus ipsam, ad quam conditi sumus, Conditoris imaginem atque similitudinem contineri: et imaginem quidem in libertate arbitrii, in reliquis autem duabus bipartitam quamdam consignari similitudinem. Hinc est fortassis, quod solum liberum arbitrium sui omnino defectum seu diminutionem non patitur, quod in ipso potissimum æternæ et incommutabilis divinitatis substantiva quædam imago impressa videatur. Nam, etsi habuerit initium, nescit tamen occasum, nec de justitia vel gloria capit augmentum: nec de peccato sive miseria detrimentum. Quid æternitati similis, quod non sit æternitas? Porro in aliis duabus libertatibus, quoniam non solum ex parte minui, sed et ex toto amitti possunt; accidentalibus quædam magis similitudo sapientiæ atque potentiæ divinæ, imagini superducta cognoscitur. Denique et amisimus illas per culpam, et per gratiam recuperavimus; et quotidie quidem alii plus, alii minus, aut in ipsis proficimus, aut ab ipsis deficimus. Possunt etiam sic amitti, ut jam non valeant recuperari possunt et ita possideri, ut nec amitti queant aliquando [al. aliquo modo], nec minui.

29. Hujus bipartitæ similitudinis sapientiæ et potentiæ Dei, non quidem in gradu summo, sed qui ipsi tamen esset proximior, homo conditus est in paradiso. Quid enim vicinius ad non posse peccare, vel turbari (in quo utique jam sanctos Angelos stare (160), et Deum semper esse dubium non est), quam posse et non peccare, et non turbari, in quo homo profecto creatus est? A quo illo per peccatum, imo nobis in illo et cum illo corruentibus, rursus per gratiam, non quidem ipsum, sed pro ipso quemdam inferiorem gradum recipimus. Neque enim hic possumus penitus esse sine peccato, seu miseria: possumus tamen gratia juvante, nec peccato superare, nec miseria. Quanquam tamen Scriptura loquatur: *Omne quod natum est ex Deo non peccat* (I Joan iii, 9). Sed hoc dictum est de prædestinatis ad vitam: non quod omnino non peccent, sed quod peccatum ipsis non imputetur, quod vel punitur condi-

gna pœnitentia, vel in charitate absconditur (161). *Charitas quippe cooperit multitudinem peccatorum* (I Petr. iv, 8); et: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata; et: Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum* (Psal. xxxi 1, 2). Divinæ ergo similitudinis summum gradum summi angeli tenent, nos infimum: Adam tenuit medium, porro dæmones nullum. Supernis nempe spiritibus datum est sine peccato et miseria perdurare: Adæ autem absque his quidem esse, sed non etiam permanere: nobis vero ne esse quidem absque his, sed ipsis tantum non cedere. Cæterum diabolus et membra ejus, sicut nunquam volunt reluctari peccato, sic nunquam possunt pœnam declinare peccati.

30. Cum ergo istæ duæ libertates, consilii scilicet atque complaciti, per quas rationali creaturæ vera sapientia et potentia ministratur, ita Deo, prout vult, dispensante, quibusque pro causis, locis, temporibus, varientur, quatenus in terris modice, in cœlestibus plenarie, mediocriter in paradiso, apud inferos nullatenus habeantur; libertas vero arbitrii de ipso, quo condita est, statu aliquatenus non muletur, sed æqualiter semper (quantum in se est) a cœlis, terris, inferis possideatur: merito illæ similitudini, hæc imagini deputantur. Et quidem apud inferos, quod utraque libertas perierit, illæ scilicet quæ ad similitudinem pertinere dicuntur, Scripturarum testatur auctoritas. Nam verum illic Sapere, quod utique de consilii libertate concipitur, omnino non esse, locus ille manifestat, ubi legitur: *Quodcumque potest manus tua facere, instanter [al. constanter] operare: quia nec opus, nec ratio, nec sapientia est apud inferos, quo tu properas* (Eccle. ix, 10). Porro de potentia, quæ per libertatem complaciti datur, Evangelium sic loquitur: *Ligatis manibus ac pedibus, projicite eum in tenebras exteriores* (Matth. xxii, 13). Quid enim [al. nempe] est manuum pedumque ligatio, nisi omnimoda potestatis ablatio?

31. Sed dicit aliquis: Quomodo non est ibi aliquod Sapere, ubi mala quæ tolerantur, cogunt pœnitere malorum quæ acta sunt? Numquid aut in tormentis quispiam non pœnitere; aut pœnitere mali, non esse sapere potest? Hoc autem recte opponeretur, si opus tantum peccati, et non etiam voluntas mala puniretur. Nulli quippe dubium est, quod nemo in tormentis positus actum iterare peccati delectetur. Verumtamen si voluntas etiam in tormentis mala perdurat, quid ponderis habet operis abnegatio, ut ideo sapere quis putetur, quod jam in mediis flammis luxuriari non libeat? Denique: *In malevolam animam non introibit sapientia* (Sap. i, 4).

(161) Amissibilem esse charitatem probat Bernardus in Opusculo 2, num. 14. Sed tamen peccatum hominis prædestinati dicitur in charitate abscondi, scilicet in charitate subsequente hominis postea denuo justificandi, sicut per pœnitentiam subsequentem diluitur. Imo etiam absconditur in charitate Dei prædestinantis quia charitas Patris ipsorum

Unde autem probabimus quod malo et in pœnis voluntas perseveret? Certe, ut cætera omittam, nolent omnino puniri. Justum est autem puniri, qui punienda gesserunt. Nolunt igitur quod justum est. Sed qui non vult quod justum est, justa ejus voluntas non est. Eo ergo injusta, ac per hoc et mala est voluntas, quo justitiæ non concordat. Duo sunt quæ injustam comprobant voluntatem, vel cum peccare, vel cum impune peccasse libet. Quibus ergo peccare libuit quamdiu licuit; et cum jam non possunt, inultum manere volunt quod peccaverunt: quid in hoc sapientiæ veræ, quid bonæ voluntatis apparet? Sed esto, pœnitent eos peccasse: nunquid non tamen, si optio detur, malint adhuc peccare, quam pœnam sustinere peccati? Et tamen illud iniquum est, hoc justum. Quando vero voluntas bona magis quod iniquum, quam quod justum est eligeret? Cæterum non vere pœnitent, qui non tam dolent se sibi vixisse, quam hoc ipsum jam non posse. Denique foris ostenditur quid intus agatur. Nam quamdiu corpus vivit in flamma, tamdiu constat in malitia persistere voluntatem. Itaque de similitudine, quæ in consilii, et item complaciti libertate continetur, apud inferos penitus nihil est, nec esse potest, imagine tamen etiam illic per liberum arbitrium immobili permanente.

CAPUT X.

Similitudinem divinæ imaginis in nobis reformari per Christum.

32. Sed neque in hoc sæculo æque inveniri uspiam posset similitudo, sed adhuc hic fœda et deformis jacuisset imago, si non evangelica illa mulier lucernam accenderet, id est, Sapientia in carne apparet, everreret domum, videlicet vitiorum, drachmam suam requireret quam perdiderat (Luc. xv, 8): hoc est, imaginem suam, quæ nativo spoliata decore, sub pelle peccati sordens, tanquam in pulvere latitabat; inventam tergeret, et tolleret de regione dissimilitudinis; pristinamque in speciem reformatam, similem faceret illam in gloria sanctorum, imo sibi ipsi per omnia redderet quandoque conformem, cum illud Scripturæ videlicet impleretur: *Scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus quoniam videbimus eum sicuti est* (I Joan. iii, 2). Et revera cui potius id operis congruebat, quam Dei Filio, qui cum sit splendor gloriæ [al. omit. gloriæ], et figura substantiæ Patris, portans verbo universa, ex utroque facile munitus apparuit, et unde reformaret deformem, et unde debilem confortaret: dum et de splendore figuræ fugans tenebras peccatorem [al. vitiorum], redderet sapientem; et ex virtute verbi contra tyrannidem dæmonum potentem efficeret.

33. Venit ergo ipsa forma cui conformandum erat cooperit multitudinem peccatorum sermone 23 In Cantica. num. 15. Alia hujus loci explicatio affertur in sermone 4 De diversis, ubi qui natus est ex Deo dicitur non peccare, qui in peccato non perseverat. Confer notas in sermonem 1 de Septuagesima.

Ego lux veni in hunc mundum; et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem (Joan. III, 19). Idcirco postulat sponsa in Canticis, dicens: *Ordinate in me charitatem* (Cant. II, 4). Similiter quoque de inordinata voluntate arguebantur, quibus dicebatur: *Nescitis quid petatis*. Sed ad lineam rectitudinis edocli sunt distortam reducere voluntatem, cum audierunt: *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* (Marc. X, 38.) Et tunc quidem verbo, sed postmodum etiam exemplo voluntatem ordinare docebat, cum orans instante passione ut transferretur ab eo calix, statim subjiceret: *Verumtamen non quod ego volo, sed quod tu vis* (Matth. XXVI, 39). A Deo igitur velle, quomodo et timere, quomodo et amare, accepimus in conditione naturæ, ut essemus aliqua creatura: velle autem bonum, quomodo et timere Deum, quomodo et amare Deum, accipimus in visitatione gratiæ, ut simus Dei creatura.

18. Creati quippe quodammodo nostri in liberam voluntatem, quasi Dei efficitur per bonam voluntatem. Porro bonam facit, qui liberam fecit; et ad hoc bonam, ut simus initium aliquod creaturæ ejus: quoniam expedit profecto nobis magis omnino non fuisse, quam nostros permanere. Nam, qui voluerunt sui esse, utique sicut dii, scientes bonum et malum; facti sunt, non tantum jam sui, sed et diaboli. Itaque libera voluntas nos facit nostros; mala, diaboli; bona, Dei. Ad hoc pertinet quod dicitur: *Novit Dominus qui sunt ejus* (II Tim. II, 19). Nam illis qui ejus non sunt, *Amen dico vobis*, inquit, *nescio vos* (Matth. XXV, 12). Cum ergo per malam voluntatem sumus diaboli, quodammodo interim non sumus Dei: sicut cum per bonam voluntatem efficitur Dei, desinimus jam esse diaboli. *Nemo* siquidem *potest duobus dominis servire* (Id. VI, 24). Cæterum sive Dei sumus, sive diaboli; non tamen similiter desinimus esse et nostri. Manet quippe utrobique libertas arbitrii, per quam maneat et causa meriti: quatenus merito vel puniamur mali, quod tanquam liberi ex propria voluntate efficitur: vel glorificemur boni, quod nisi æque voluntarii esse non possumus. Sane diabolo nostra nos mancipat voluntas, non ipsius potestas: Deo subjicit ejus gratia, non nostra voluntas. Nostra quippe voluntas bona (quod fatendum est) a bono Deo creata, perfecta tamen non erit, quousque suo Creatori perfecte subjecta sit. Absit autem, ut ipsi sui ipsius perfectionem, Deo autem tantum creationem tribuamus; cum longe nimirum melius sit esse perfectam, quam factam: et dictu ipso nefas videatur, Deo quod minus, nobis quod excellentius sit attribuere. Sentiens denique Apostolus quid ex natura esset, quid ex gratia expectaret, aiebat: **¶** *Velle adjacet mihi, perficere non invenio* (Rom. VII, 18). Sciebat profecto, velle quidem sibi inesse ex libero arbitrio, sed ut ipsum velle perfectum haberet, gratiam se habere

necessariam, Si enim velle malum, defectus quidam est voluntatis; utique bonum velle, profectus ejusdem erit: sufficere vero ad omne quod volumus bonum, ipsius perfectio.

19. Ut ergo velle nostrum, quod ex libero arbitrio habemus, perfectum habeamus; duplici gratiæ munere indigemus, et vero videlicet Sapere, quod est voluntatis ad bonum conversio; et pleno etiam Posse, quod est ejusdem in bono confirmatio. Perre perfecta conversio est ad bonum, ut nil libeat nisi quod deceat vel liceat; perfecta in bono confirmatio, ut nil desit jam quod libeat. Tunc demum perfecta erit voluntas, cum plene fuerit bona, et bene plena. Habet siquidem duplex in se bonum ab initio sui: unum quidem generale ex sola creatione, quod a bono scilicet Deo non potuit creari nisi bona, secundum quod vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona (Gen. I, 31); alterum speciale ex libertate arbitrii, in qua ad imaginem utique ipsius qui creavit, est condita. Quod si duobus his bonis accedat et tertium, conversio scilicet ad Creatorem; reputabitur non immerito perfecte bona: bona nimirum in universitate, melior in suo genere, optima in sui ordinatione (158). Est autem ordinatione, omnimoda conversio voluntatis ad Deum, et ex tota voluntaria devotaque subjectio. Huic vero tam perfectæ justitiæ debetur, imo jungitur gloriæ plenitudo: quia sic se comitantur duo ista, ut nec justitiæ possit haberi perfectio, nisi in plena gloria: nec gloriæ plenitudo, absque perfecta justitia. Merito denique talis justitia non erit sine gloria cum gloria vera non sit nisi de tali justitia. Unde recte dicitur: *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur* (Matth. V, 6).

20. Hæc autem sunt illa duo quæ supra nominavimus, verum Sapere, et plenum Posse: ut Sapere ad justitiam, Posse referatur ad gloriam. Sed Verum et Plenum addita sunt, alterum ad distinctionem sapientiæ carnis, quæ mors est (Rom. VIII, 6); itemque sapientiæ mundi, quæ stultitia apud Deum (I Cor. III, 19); qua et sapientes apud semetipsos sunt homines, *sapientes*, inquam, *ut faciant mala* (Jerem. IV, 22): alterum ad illorum differentiam, de quibus dicitur: *Potentes potenter tormenta patientur* (Sap. VI, 7). Nam verum Sapere, aut plenum Posse omnino non inveniuntur, nisi ubi libero arbitrio jam illa duo conjuncta sunt, quæ item superius memoravimus, liberum videlicet consilium, liberumque complacitum. Solum profecto dixeris vere sapientem, pleneque potentem, cui jam non tantum velle adjacet ex libero arbitrio, sed ex reliquis quoque duobus invenit et perficere; dum nec velle valeat quod malum sit, nec carere quod velit: quorum alterum est ex libertate consilii, id est verum Sapere; alterum ex libertate complaciti, scilicet plenum Posse, Sed quis talis est ac tantas in

(158) In editis: *ex sui ordinatione ad Deum*. Sed *ad Deum* redundat, ut ex sequenti membro intelligitur.

hominibus, qui in hoc gloriatur? Aut ubi, aut quando istud obtinetur? Nunquidnam in hoc sæculo? Sed si quis esset hujusmodi, major esset Paulo, qui confitetur dicens: *Perficere autem non invenio*. Nunquid Adam in paradiso? Sed si habuisset, nunquam exsulasset [*al.* exsul esset] a paradiso.

CAPUT VII.

Utrum primi homines in paradiso trina illa libertate præditi fuerint et post peccatum.

21. Nunc locus est pervidendi quod supra distulimus; utrum scilicet totas tres illas quas diximus libertates, id est, arbitrii, concilii, complaciti; vel aliis nominibus, a necessitate, a peccato, a miseria, primi homines in paradiso habuerint: an tantum duas, an unam solummodo. Et de prima quidem nulla jam quæstio est, si meminerimus quam aperte et justis eam et peccatoribus inesse æqualiter, ratio superior edocuerit. De duabus reliquis quæritur non immerito, an unquam eas Adam habuerit, aut ambas, aut vel **¶** unam. Nam si nullam habuit, quid amisit? Arbitrii utique libertatem tam post peccatum, quam ante semper tenuit inconcussam. Si ergo nil amisit, quid ei obfuit ejectum fuisse de paradiso? Quod si unam quamlibet illarum habuit quomodo amisit? Nam certum est quia ex quo peccavit, nec a peccato-prorsus, nec a miseria manens in corpore, liber fuit. Cæterum nullatenus, quamcunque illarum semel acceperit, amittere potuit. Alioquin perfectum nec Sapere, nec Posse, juxta **C** quod quidem duo hæc superius definitasunt, habuisse convincitur; qui nimirum et velle potuit quod non debuit, et recipere quod noluit. An dicendus est aliquo quidem modo illas habuisse, sed quia non plenarie, potuisse amittere? Habet siquidem unaquæque illarum duos gradus, superiorem et inferiorem. Superior libertas consilii est, non posse peccare: inferior, posse non peccare. Item superior libertas complaciti, non posse turbari: inferior, posse non turbari. Itaque inferiorem utriusque libertatis gradum simul cum plena libertate arbitrii homo in sui conditione accepit, et de utroque corruit cum peccavit. Corruit autem de [posse non peccare in non posse non peccare, amissa ex toto consilii libertate. Itemque de posse non turbari in non posse non turbari, amissa ex toto complaciti libertate. Sola remansit ad pœnam libertas arbitrii, per quam utique cæteras amisit; ipsam tamen amittere non potuit. Per propriam quippe voluntatem servus peccati factus, merito perdidit libertatem consilii. Porro per peccatum factus debitor mortis, quomodo jam libertatem valebat retinere complaciti?

22. De tribus ergo libertatibus quas acceperat, abutendo illa quæ dicitur arbitrii, reliquis sese privavit. In eo autem abusus est, quod illam cum accepisset ad gloriam, convertit sibi in contume-

liam, juxta testimonium Scripturæ dicentis: *Homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis* (Psal. XLVIII, 13). Soli inter animantia datum est homini posse peccare, ob prærogativam liberi arbitrii. Datum est autem, non ut proinde peccaret, sed ut gloriosior appareret si non peccaret, cum peccare posset. Quid namque gloriosius ei esse poterat, quam si de ipso diceretur quod Scriptura perhibet, dicens: *Quis est hic, et laudabimus eum?* Unde ita laudandus? *Fecit enim mirabilia in vita sua. Quæ? Qui potuit transgredi, inquit, et non est transgressus; facere mala et non fecit* (Eccli. XXXI, 9, 10). Hunc ergo honorem quamdiu absque peccato fuit, servavit; amisit, cum peccavit. Peccavit autem, quia liberum ei fuit: nec aliunde profecto liberum, nisi ex libertate arbitrii, de qua utique inerat ei possibilitas peccandi. Nec tamen fuit culpa dantis, sed abutentis, qui ipsam videlicet facultatem convertit in usum peccandi, quam acceperat ad gloriam non peccandi. Nam etsi peccavit ex posse quod accepit: non tamen quia potuit, sed quia voluit. Nec enim prævaricante diabolo et angelis ejus, etiam alii prævaricati sunt: non quia non potuerunt, sed quia noluerunt.

23. Peccantis igitur lapsus, non dono ascribendus est potestatis, sed vitio voluntatis. Lapsus tamen ex voluntate non æque ex voluntate resurgere jam liberum habet: quia, etsi datum fuit voluntati posse stare ne caderet, non tamen resurgere si caderet. Non enim tam facile quis valet exire de fovea quam facile in eam labi. Cecidit sola voluntate homo in foveam peccati: sed non ex voluntate sufficit ei posse resurgere, cum jam, etsi velit, non possit non peccare.

CAPUT VIII.

Libertatem arbitrii remanere post peccatum.

24. Quid ergo? Perit liberum arbitrium, quoniam non potest non peccare? Nequaquam: sed liberum perdidit consilium, per quod prius habuit [*al.* habebat] posse non peccare: quomodo et quod jam non valet utique non turbari, inde misero accidit, quod complaciti **¶** quoque libertatem amisit, per quam et ante habuit posse non turbari. Manet ergo, etiam post peccatum, liberum arbitrium; etsi miserum, tamen integrum. (Et quod se per se homo non sufficit excutere a peccato sive miseria, non liberi arbitrii signat destructionem, sed duarum reliquarum libertatum privationem. Neque enim ad liberum arbitrium, quantum in se est, pertinet, aut aliquando pertinuit posse, vel sapere (159), sed tantum velle: nec potentem facit creaturam, nec sapientem, sed tantum volentem. Non ergo si potens, aut sapiens, sed tantum si volens esse desierit, liberum arbitrium amisisse putanda erit. Ubi enim non est voluntas, nec liber-

(159) Hæc disjunctive legenda, ut disparata sint *posse*, et *capere*, de quibus supra, n. 19.

tas. Non dico si velle bonum, sed si velle omnino creatura desierit; fatendum sine contradictione, ubi non jam ex voluntate bonitas, sed ipsa ex toto voluntas perit, etiam liberum deperire arbitrium. Quod si velle bonum tantum non poterit [al. tantum perit], signum est quod ei desit liberum, non arbitrium, sed consilium. Si autem non quidem velle, sed ad id quod jam vult bonum, ei posse defuerit; noverit sibi deesse liberam complacitum, non liberum periisse arbitrium. Si ergo liberum arbitrium ita ubique sequitur voluntatem, ut nisi illa penitus esse desinat, isto non careat: voluntas vero sicut in bono, ita etiam in malo æque perdurat: æque profecto et liberum arbitrium tam in malo, quam in bono integrum perseverat. Et quomodo voluntas etiam posita in miseria non desinit esse voluntas, sed dicitur, et est misera voluntas, sicut et beata voluntas: ita nec liberum arbitrium destruere, sive, quantum in se est, aliquatenus imminuere poterit quæcunque adversitas vel necessitas.

25. Sed licet ubique pariter sine sui diminutione perduret; non tamen pariter sicut de bono potuit per se in malum corruere, ita quoque per se de malo in bonum poterit respirare. Et quid mirum si jacens non valet per se resurgere, quod stans in aliquod melius nullo suo conatu valebat proficere? Denique, dum adhuc duas alias libertates ex aliqua parte secum haberet, non potuit de inferioribus illarum gradibus ad superiora ascendere, hoc est de posse non peccare, et de posse non turbari, ad non posse peccare, et non posse turbari. Quod si libertatibus illis etiam utcumque adjutum, non prævaluit tamen de bono in melius se extendere: quanto minus eisdem prorsus destitutum, de malo in id quod fait bonum, poterit per se ipsum emergere?

26. Habet igitur homo necessarium Dei virtutem, et Dei sapientiam Christum, qui ex eo quod sapientia est, verum ei Sapere reinfundat, in restorationem liberi consilii; et ex eo quod virtus est, plenum Posse restituat, in reparationem liberi complaciti: quatenus ex altero perfecte bonus, peccatum jam nesciat; ex altero plene beatus, nil adversum sentiat. Sed sane ista perfectio in futura vita expectetur, quando utraque nunc amissa libertas, libero arbitrio plene [al., plenarie] restaurabitur; non quomodo justo cuivis in hoc sæculo, quantumcunque profecto; non quomodo vel ipsis primis hominibus datum fuit eas habere in paradiso: sed sicut jam nunc angeli possident in cælo. Interim vero sufficiat in hoc corpore mortis atque in hoc sæculo utquam, ex libertate quidem consilii peccato non obedire in concupiscentia; ex libertate autem complaciti adversa non formidare pro justitia. Est autem in hac carne peccati et in hac diei malitia non mediocre Sapere, peccato, etsi non [al. nondum] ex toto carere, certe non consentire: et est Posse non parvum, adversa, etsi necdum feliciter omnino non

(160) Aliis jam sanctos et angelos stare: at conjunctio si deest in tribus nostris manuscriptis.

sentire, viriliter tamen pro veritate contemnere
27. Discendum sane hic interim nobis est ex libertate consilii jam libertate arbitrii non abuti, ut plene 614 quandoque frui possimus libertate complaciti. Sine profecto Dei in nobis reparamus imaginem: sic antiquo honori illi capessendo, quem per peccatum amisimus, per gratiam præparamur. Et beatus qui de se audire merebitur: *Quis est hic, et laudabimus eum? Fecit enim mirabilia in vita sua: qui potuit transgredi, et non est transgressus; facere malum et non fecit* (Eccli. xxxi, 9, 10),

CAPUT IX.

B *Imaginem et similitudinem Dei, ad quam conditi sumus, in triplici libertate consistere.*

28. Puto autem in his tribus libertatibus ipsam, ad quam conditi sumus, Conditoris imaginem atque similitudinem contineri: et imaginem quidem in libertate arbitrii, in reliquis autem duabus bipartitam quamdam consignari similitudinem. Hinc est fortassis, quod solum liberum arbitrium sui omnino defectum seu diminutionem non patitur, quod in ipso potissimum æternæ et incommutabilis divinitatis substantiva quædam imago impressa videatur. Nam, etsi habuerit initium, nescit tamen occasum, nec de justitia vel gloria capit augmentum: nec de peccato sive miseria detrimentum. Quid æternitati similis, quod non sit æternitas? Porro in aliis duabus libertatibus, quoniam non solum ex parte minui, sed et ex toto amitti possunt; accidentalibus quædam magis similitudo sapientiæ atque potentiæ divinæ, imagini superducta cognoscitur. Denique et amisimus illas per culpam, et per gratiam recuperavimus; et quotidie quidem alii plus, alii minus, aut in ipsis proficimus, aut ab ipsis deficimus. Possunt etiam sic amitti, ut jam non valeant recuperari possunt et ita possideri, ut nec amitti queant aliquando [al. aliquo modo], nec minui.

29. Hujus bipartitæ similitudinis sapientiæ et potentiæ Dei, non quidem in gradu summo, sed qui ipsi tamen esset proximior, homo conditus est in paradiso. Quid enim vicinius ad non posse peccare, vel turbari (in quo utique jam sanctos Angelos stare (160), et Deum semper esse dubium non est), quam posse et non peccare, et non turbari, in quo homo profecto creatus est? A quo illo per peccatum, imo nobis in illo et cum illo corruentibus, rursus per gratiam, non quidem ipsum, sed pro ipso quemdam inferiorem gradum recipimus. Neque enim hic possumus penitus esse sine peccato, seu miseria: possumus tamen gratia juvante, nec peccato superari, nec miseria. Quanquam tamen Scriptura loquatur: *Omne quod natum est ex Deo non peccat* (I Joan III, 9). Sed hoc dictum est de prædestinatis ad vitam: non quod omnino non peccent, sed quod peccatum ipsis non imputetur, quod vel punitur condi-

gna poenitentia, vel in charitate absconditur (161). *Charitas quippe cooperit multitudinem peccatorum* (1 Petr. iv, 8); et: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata; et: Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum* (Psal. xxxi 1, 2). Divinæ ergo similitudinis summum gradum summi angeli tenent, nos infimum: Adam tenuit medium, porro dæmones nullum. Supernis nempe spiritibus datum est sine peccato et miseria perdurare: Adæ autem absque his quidem esse, sed non etiam permanere: nobis vero ne esse quidem absque his, sed ipsis tantum non cedere. Cæterum diabolus et membra ejus, sicut nunquam volunt reluctari peccato, sic nunquam possunt poenam declinare peccati.

30. Cum ergo istæ duæ libertates, consilii scilicet atque complaciti, per quas rationali creaturæ vera sapientia et potentia ministratur, ita Deo, prout vult, dispensante, quibusque pro causis, locis, temporibus, varientur, quatenus in terris modice, in cælestibus plenarie, mediocriter in paradiso, apud inferos nullatenus habeantur; libertas vero arbitrii de ipso, quo condita est, statu aliquatenus non mutetur, sed æqualiter semper (quantum in se est) a cælis, terris, inferis possideatur: merito illæ similitudini, hæc imagini deputantur. Et quidem apud inferos, quod utraque libertas perierit, illæ scilicet quæ ad similitudinem pertinere dicuntur, Scripturarum testatur auctoritas. Nam verum illic Sapere, quod utique de consilii libertate concipitur, omnino non esse, locus ille manifestat, ubi legitur: *Quodcumque potest manus tua facere, instanter [al. constanter] operare: quia nec opus, nec ratio, nec sapientia est apud inferos, quo tu properas* (Eccle. ix, 10). Porro de potentia, quæ per libertatem complaciti datur, Evangelium sic loquitur: *Ligatis manibus ac pedibus, projicite eum in tenebras exteriores* (Matth. xxii, 13). Quid enim [al. nempe] est manuum pedumque ligatio, nisi omnimoda potestatis ablatio?

31. Sed dicit aliquis: Quomodo non est ibi aliquod Sapere, ubi mala quæ tolerantur, cogunt poenitere malorum quæ acta sunt? Numquid aut in tormentis quispiam non poenitere; aut poenitere mali, non esse sapere potest? Hoc autem recte opponeretur, si opus tantum peccati, et non etiam voluntas mala puniretur. Nulli quippe dubium est, quod nemo in tormentis positus actum iterare peccati delectetur. Verumtamen si voluntas etiam in tormentis mala perdurat, quid ponderis habet operis abnegatio, ut ideo sapere quis putetur, quod jam in mediis flammis luxuriari non libeat? Denique: *In malevolam animam non introibit sapientia* (Sap. i, 4).

(161) Amissibilem esse charitatem probat Bernardus in Opusculo 2, num. 14. Sed tamen peccatum hominis prædestinati dicitur *in charitate abscondi*, scilicet in charitate subsequente hominis postea denuo justificandi, sicut per poenitentiam subsequentem diluitur. Imo etiam absconditur in charitate Dei prædestinantis *quia charitas Patris ipsorum*

Unde autem probabimus quod malo et in poenis voluntas perseveret? Certe, ut cætera omittam, nolent omnino puniri. Justum est autem puniri, qui puniendæ gesserunt. Nolunt igitur quod justum est. Sed qui non vult quod justum est, justa ejus voluntas non est. Eo ergo injusta, ac per hoc et mala est voluntas, quo justitiæ non concordat. Duo sunt quæ injustam comprobant voluntatem, vel cum peccare, vel cum impune peccasse libet. Quibus ergo peccare libuit quamdiu licuit; et cum jam non possunt, inultum manere volunt quod peccaverunt: quid in hoc sapientiæ veræ, quid bonæ voluntatis apparet? Sed esto, poenitet eos peccasse: nunquid non tamen, si optio detur, malint adhuc peccare, quam poenam sustinere peccati? Et tamen illud iniquum est, hoc justum. Quando vero voluntas bona magis quod iniquum, quam quod justum est eligeret? Cæterum non vere poenitent, qui non tam dolent se sibi vixisse, quam hoc ipsum jam non posse. Denique foris ostenditur quid intus agatur. Nam quamdiu corpus vivit in flamma, tamdiu constat in malitia persistere voluntatem. Itaque de similitudine, quæ in consilii, et item complaciti libertate continetur, apud inferos penitus nihil est, nec esse potest, imagine tamen etiam illic per liberum arbitrium immobili permanente.

CAPUT X.

Similitudinem divinæ imaginis in nobis reformari per Christum.

32. Sed neque in hoc sæculo æque inveniri uspiam posset similitudo, sed adhuc hic fœda et deformis jacuisset imago, si non evangelica illa mulier lucernam accenderet, id est, Sapientia in carne apparet, everreret domum, videlicet vitiorum, drachmam suam requireret quam perdiderat (Luc. xv, 8): hoc est, imaginem suam, quæ nativo spoliata decore, sub pelle peccati sordens, tanquam in pulvere latitabat; inventam tergeret, et tolleret de regione dissimilitudinis; pristinamque in speciem reformatam, similem faceret illam in gloria sanctorum, imo sibi ipsi per omnia redderet quandoque conformem, cum illud Scripturæ videlicet impleretur: *Scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus quoniam videbimus eum sicuti est* (1 Joan. iii, 2). Et revera cui potius id operis congruebat, quam Dei Filio, qui cum sit splendor gloriæ [al. omit. gloriæ], et figura substantiæ Patris, portans verbo universa, ex utroque facile munitus apparuit, et unde reformaret deformem, et unde debilem confortaret: dum et de splendore figuræ fugans tenebras peccatorem [al. vitiorum], redderet sapientem; et ex virtute verbi contra tyrannidem dæmonum potentem efficeret.

33. Venit ergo ipsa forma cui conformandum erat *cooperit multitudinem peccatorum* sermone 23 In Cantica. num. 15. Alia hujus loci explicatio affertur in sermone 4 De diversis, ubi qui natus est ex Deo dicitur non peccare, qui in peccato non perseverat. Confer notas in sermonem 1 de Septuagesima.

liberum arbitrium : quia ut pristinam reciper et formam, ex illa erat reformandum, ex qua fuerat et formatum. Forma autem, sapientia est : conformatio, ut faciat imago in corpore, quod forma facit in orbe. Porro illa *attingit a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter* (Sap. viii, 1). *Attingit a fine usque ad finem*, hoc est a summo coelo usque ad inferiores partes terræ, a maximo angelo usque ad minimum vermiculum. *Attingit autem fortiter*, non quidem mobili discursione, vel locali diffusionem, vel subjectæ creaturæ tantum officiali administratione : sed substantiali quadam et ubique præsentia fortitudine, qua utique universa potentissime movet, ordinat, administrat. Et hæc omnia nulla sui cogitur facere necessitate. Nec enim aliqua in his laborat difficultate : sed disponit omnia suaviter placida voluntate. Vel certe *attingit a fine usque ad finem*, hoc est ab ortu creaturæ usque ad finem destinatum a Creatore : sive in quem urget natura, sive quem accelerat causa, sive quem concedit gratia. *Attingit fortiter*, dum nihil horum evenit, quod non, prout vult, potenti præordinet providentia.

34. Sic ergo et liberum arbitrium suo conetur præesse corpori, ut præest sapientia orbi *attingens* et ipsum *a fine usque ad finem fortiter* : imperans scilicet singulis sensibus et artibus tam potenter, quatenus non sinat regnare peccatum in suo mortali corpore, nec membra sua det arma iniquitati, sed exhibeat servire justitiæ. Et ita jam non erit homo servus peccati, cum peccatum non fecerit : a quo utique liberatus jam libertatem recuperare consilii, jam suam incipiet vindicare dignitatem, dum divinæ in se imagini condignam vestierit similitudinem, imo antiquam reparaverit venustatem. Curet autem hæc agere, non minus *suaviter* quam *fortiter*, hoc est non ex tristitia aut ex necessitate ; quod est initium, non plenitudo sapientiæ : sed prompta et alacri voluntate, quod facit acceptum sacrificium ; quoniam hilarem datorem diligit Deus (II Cor. ix, 7). Sicque per omnia imitabitur sapientiam, dum et vitiis resistet fortiter, et in conscientia requiescet suaviter.

35. Verum ejus ad talia provocamur exemplo, indigemus et auxilio : quo ipsi videlicet per ipsam conformemur, atque in eandem imaginem transformemur a claritate, in claritatem, tanquam a Domini Spiritu (I Cor. ii, 18). Ergo si a Domini Spiritu, jam non a libero arbitrio. Nemo proinde putet ideo dictum liberum arbitrium, quod æqua inter bonum et malum potestate aut facilitate versetur, cum cadere per se quidem potuerit, non autem resurgere, nisi per Domini Spiritum. Alioquin nec Deus, nec angeli sancti, cum ita sint boni, ut non possint esse mali ; nec prævaricatores item angeli, cum ita sint mali, ut jam non valeant esse boni ; liberi arbitrii

(162) Hæc est libertas potentiae, sed facultas electiva, ad bonum et malum versatilis : sed cujus exercitium et applicatio ad bonum pendet ex gratia. Cujus quippe conatus ad bonum, et cassi sunt, si a

esse dicentur. Sed et nos illud post resurrectionem amissuri sumus, quando utique inseparabiliter alii bonis, alii malis admisti fuerimus. Cæterum nec Deus caret libero arbitrio, nec diabolus : quoniam quod ille esse non potest malus, non infirma facit necessitas, sed firma in bono voluntas, et voluntaria firmitas : quodque is non valet in bonum respirare, non aliena facit violenta oppressio, sed sua ipsius in malo obstinata voluntas, ac voluntaria obstinatio. Nunc igitur ex eo potius liberum arbitrium dicitur, quod sive in bono, sive in malo, æque liberam faciat voluntatem : cum nec bonus quisquam, nec item malus dici debeat, aut esse valeat, nisi volens. Tali jam ratione non incongrue dicitur ad bonum **617** se, et ad malum habere æqualiter : quod utrobique videlicet par sit ei, non quidem in electione facilitas, sed in voluntate libertas (162).

CAPUT XI.

Libero arbitrio nihil derogari per gratiam, neque per tentationem.

36. Hac sane dignitatis, ut dictum est, prærogativa (163) rationalem singulariter creaturam Conditor insignivit, quod quemadmodum ipse sui juris erat, suæque ipsius voluntatis non necessitatis erat quod bonus erat : ita et illa quoque sui quodammodo juris in hac parte existeret, quatenus non nisi sua voluntate, aut mala fieret, et juste damnaretur ; aut bona maneret, et merito salvaretur. Non quod ei propria posset sufficere voluntas ad salutem ; sed quod eam nullatenus sine sua voluntate consequeretur. Nemo quippe salvatur invitus. Nam quod legitur in Evangelio : *Nemo venit ad me, nisi Pater meus traxerit eum* (Joan. vi, 44) ; item in alio loco : *Compelle intrare* (Luc. xiv, 23) ; nihil impedit : quia profecto quantoscunque trahere, vel compellere videatur ad salutem benignus Pater, qui omnes vult salvos fieri (I Tim. ii, 4) ; nullum tamen judicat salute dignum, quem ante non probaverit voluntarium. Hoc quippe intendit, cum terret aut percutit, ut faciat voluntarios, non salvet invitos : quatenus dum de malo mutat voluntatem in bonum, transferat, non auferat libertatem. Quanquam tamen non semper inviti trahimur : nec enim cæcus aut fessus contristatur cum trahitur. Et Paulus ad manus tractus est Damascus, utique non invitus (Act. ix, 8). Trahi denique specialiter volebat [al. spiritualiter], quæ et hoc ipsum magnopere flagitabat in Canticis : *Trahe me, inquit, post te ; in odorem curremus unguentorum tuorum* (Cantic. i, 3).

37. Deinde quod e regione scriptum est : *Unusquisque tentatur a propria concupiscentia abstractus et illectus* (Jac. i, 14) ; et illud : *Corpus quod corrumpitur, aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum nulla cogitantem* (Sap. iv, 15) ; et item illud Apostoli : *Invenio aliam legem in membris*

gratia non adjuventur ; et nulli, si non excitentur infra num. 42.

(163) Duo codices : *dignitatis divinæ ; unus Dionysianus, divinitatis in carne prærogativa.*

meis repugnantem legi mentis meae, et captivum me ducentem in legem peccati, quae est in membris meis (Rom. vii, 23); haec omnia putari possunt cogere voluntatem, et praeferre libertatem. At vero quantilibet quis intus forisve tentationibus urgeatur, libera profecto semper, quantum ad arbitrium spectat, voluntas erit: libere quippe de suo nihilo minus consensu iudicabit. Quantum autem pertinet ad consilium, sive complacitum, carnis interim concupiscentia, vitaeque miseria reluctante, minus quidem se liberam sentit: sed prorsus non malam, dum malo non consentit. Denique Paulus, qui captivum se in legem peccati trahi conqueritur, haud dubium quin ex minus plena libertate consilii: consensum tamen sanum, atque in bono quoque jam ex magna parte se habere liberum gloriatur, *Jam non ego*, inquit, *operor illud*. Unde hoc confidis, o Paule? *Quoniam consentio*, inquit, *legi Dei, quoniam bona est*; et rursus: *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem* (Rom. xx, 16, 22). Oculo existente simplici, totum corpus lucidum esse praesumit. Sano consensu tractum licet peccato, vel captivum miseria, liberum se in bono profiteri non dubitat. Unde et fidens generaliter infert: *Nihil ergo damnationis est his qui sunt in Christo Jesu* (Rom. viii, 1).

CAPUT XII.

An negans fidem metu mortis ac poenarum, excusetur a culpa, vel destituatur libero arbitrio. Ubi negatio Petri discutitur.

38. Sed videamus de his qui poenarum mortisque timore fidem verbo tenus negare compulsi sunt: **¶** ne forte juxta hanc assertionem, aut culpa non fuerit, quod vel voce negaverunt; aut cogi in culpam et voluntas potuerit, ut vellet videlicet homo quod eum et nolle constiterit; et sic perierit liberum arbitrium. Quod quia impossibile erat (velle quippe et nolle idem eodem tempore non poterat), quaeritur unde malum nequaquam volentibus malum debuit imputari. Neque enim tale est hoc, quale originale peccatum: quo non solum non consentiens, verum plerumque et nesciens, alia ratione constringitur necdum renatus baptisate. Exempli causa, veniat in medium Petrus apostolus: ipse quippe visus est negare Veritatem contra propriam voluntatem; siquidem aut negare, aut mori necesse erat. Mori timens negavit. Negare volebat, sed magis volebat mori. Itaque invitatus quidem: sed negavit tamen, ne moreretur. Quod si lingua, et non voluntate loqui homo compulsus est quod volebat: non tamen velle aliud quam volebat. Lingua mota est contra voluntatem: sed nunquid et mutata voluntas? Quid enim volebat? Prorsus quod erat, Christi esse discipulus. Quid loquebatur? *Non novi hominem* (Matth. xxvi, 72). Cur ita? Mortem evadere volebat. Sed quid istud criminis fuit? Duas apostoli tenemus voluntates: unam, qua voluit non mori, penitus inculpabilem; alteram, et multum laudabi-

lem, qua sibi complacebat quod esset christianus. In quo ergo culpabitur? An in eo quod mentiri, quam mori maluit? Haec plane voluntas reprehensione digna fuit, quia [al. qua] corporis magis, quam animae voluit servare vitam. Os nempe quod mentitur, occidit animam (Sap. i. 11). Et peccavit ergo, et non absque consensu propriae voluntatis infirmæ quidem et miseræ, sed plane liberæ. Peccavit autem, non spernendo aut odiendo Christum, sed se nimis amando. Nec in hunc perversum amorem sui, voluntatem metus ille subitus compulit; sed esse convictum. Jam tunc procul dubio talis erat, sed nesciebat, cum ab illo quem latere non poterat, audivit: *Priusquam gallus cantet, ter me negabis* (Matth. xxvi, 34). Illa itaque voluntatis infirmitas per incussum timorem nota, non orta, notum fecit quatenus se quatenus Christum amaverit. Notum autem non Christo, sed Petro. Nam Christus et ante sciebat quid esset in homine. Quatenus ergo Christum diligebat, vim prorsus (quod negandum non est) passa est illa voluntas, ut contra se loqueretur: quatenus vero se, voluntarie procul dubio consensit, ut pro se loqueretur. Si Christum non amasset, non negasset invitatus: verum si se amplius non amasset, non aliquatenus negasset. Fatendum igitur hominem fuisse compulsum, voluntatem propriam etsi non mutare, occultare tamen: compulsum, inquam, non quidem recedere ab amore Dei (164); cedere tamen aliquantulum amore sui.

39. Quid ergo? forte dissoluta est tota superior assertio de libertate voluntatis, quia nimirum inventa est cogi potuisse voluntas? Est plane: sed si cogi ab alio potuit quam a se ipsa. Quod si sese ipsa coegit, compulsata, et compellens; ubi amittere ibi et recipere visa est libertatem. Vim quippe, quam ipsa sibi intulit, a se pertulit. Porro quod a se voluntas pertulit, ex voluntate fuit. Quod ex voluntate fuit, jam non ex necessitate, sed voluntarium fuit. Si autem voluntarium, et liberum. Quem sua denique ad negandum voluntas compulit, compulsus est quia voluit: imo non compulsus est, sed consensit, et non alienae potentiae, sed propriae voluntati, illi utique, qua mortem omnimodis evadere voluit. Alioquin quando vox mulierculæ linguam sacram in verba formare nefanda valuisset, si non linguae domina voluntas annuisset? Denique cum se a sui postmodum nimio illo temperavit amore, et Christum coepit, ut debuit, toto corde, tota anima, tota virtute diligere; jam nullis valuit minis **¶** vel poenis extorqueri aliquatenus voluntati [al. voluntas] dare linguam arma iniquitati, sed potius audacter accommodans veritati, *Obedire inquit, oportet Deo magis quam hominibus* (Act. v, 29).

40. Est sane gemina compulsio, secundum quod aut pati aliquid, aut agere contra propriam cogimur voluntatem. Quarum passiva quidem (sic enim prior

(164) Nempe actu amoris contrario. Quippe qui peccavit, non spernendo aut audiendo Christum sed se nimis amando, supra.

illa recte nominatur) potest nonnunquam fieri absque consensu voluntario patientis, sed activa nunquam. Proinde malum quod fit in nos, sive de nobis, non est imputandum nobis, si tamen invitis. Cæterum quod fit a nobis, jam non sine culpa est voluntatis. Velle plane convincimur, quod non fieret, si nollemus. Est ergo compulsio quædam etiam activa: sed non habet excusationem, cum sit et voluntaria. Cogebatur christianus negare Christum, et quidem dolens, non tamen nisi volens. Volebat nimis [al. nimirum] gladium vitare ferientis; atque illa talis voluntas intus præsidens os aperiebat, non gladius qui foris apparebat. Porro talem esse illam voluntatem convincebat gladius, non cogebat. Ipsa igitur se in culpam, non gladius impellebat. Denique in quibus sana erat voluntas, occidi poterant, flecti nequibant. Hoc est quod eis prædictum fuerat, *Facient in vos quæcunque voluerint* (Marc. ix, 12); sed in membra, non corda. Non vos facietis quæ voluerint: sed ipsi facient, vos patiemini. Membra cruciabunt, sed voluntatem non mutabunt: sævient in carnem, animæ autem non habebunt quid faciant (165). Sit licet patientis corpus in potestate torquentis, sed voluntas est libera. Infirma si fuerit, sæviendo cognoscent, non esse cogent, si non fuerit. Sane infirmitas ejus a se ipsa est, sanitas vero non a se, sed a Domini Spiritu. Sanatur autem, cum renovatur.

41. Porro renovatur, cum, quemadmodum docet Apostolus: *Speculando gloriam Dei in eadem imaginem transformatur a claritate in claritatem*, hoc est de virtute in virtutem tanquam a Domini Spiritu (II Cor. iii, 18). Inter quem utique divinum spiritum, et carnis appetitum, tenet medium quemdam locum id quod dicitur in homine liberum arbitrium, id est, humana voluntas: et tanquam in devexo latere montis admodum ardui inter utrumque pendens, ita in [al. ita] appetitu infirmatur per carnem, ut nisi sedulo spiritus adjuvet infirmitatem ejus per gratiam, non solum non valeat justitiæ, quæ est juxta prophetam *sicut montes Dei* (Psal. xxxv, 7), ascendendo de virtute in virtutem, apprehendere culmen: sed etiam de vitio semper in vitium suo ipsius pondere devoluta ruat in præceps; prægravata nimirum non solum lege peccati originaliter membris insita, verum et consuetudine terrenæ in habitationis usualiter affectionibus inolita. Quod humanæ voluntatis videlicet utrumque gravamen uno breviter versiculo Scriptura commemorat, dicens: *Corpus, quod corrumpitur, aggravat animam, et deprimit terrenam inhabitatio sensum multa cogitantem* (Sap. (ix), 15). Et hæc duo hujus mortalitatis mala, sicut non nocent, sed exercent non consentientes:

(165). Sic habent codices Dionysianus, Cisterciensis, et alii duo. Horstius aliter: *Hoc est quod dictum est de Joanne: Fecerunt ei quæcunque voluerunt. Nunquid quod voluit ille? Ita et in reliquos martyres fecerunt; non quod martyres voluerunt, sed quod ipsi. Fecerunt, inquam, in eos quæ voluerunt, sed in*

sic non excusant, sed damnant consentientes, ut nec salus, nec damnatio ulla ratione sine præcedenti consensu voluntario possit haberi; ne qua forte ex parte præscribi videatur libertati arbitrii.

CAPUT XIII.

Merita hominis mera esse Dei munera.

42. Quamobrem id quod in creatura dicitur liberum arbitrium, aut juste profecto damnatur, dum ei ad peccatum nulla vi præjudicetur extrinseca: aut misericorditer salvatur, cui ad justitiam nulla virtus sufficit sua (166). Sane in his omnibus cogitet lector originalis peccati prorsus excipi rationem. De cætero, libero arbitrio nec extra ipsum quærat damnationis causa, quod jam non damnat nisi propria culpa; nec ab ipso salutis merita, quod sola salvat misericordia. Cujus quippe conatus ad bonum, et cassi sunt, si a gratia non adjuventur; et nulli, si non excitentur. Cæterum in malum, dicente Scriptura, *Præni sunt sensus et cogitationes hominis* (Gen. viii, 21). Proinde non ei a se, ut dictum est, sed desursum potius a Patre luminum descendere merita putentur: si tamen inter data optima et dona perfecta, ipsa merito per quæ salus æterna conquiritur, merita deputentur.

43. Deus namque rex noster ante sæcula, cum operatus est salutem in medio terræ, dona sua quæ dedit hominibus, in merita divisit et præmia: ut et præsentia per liberam possessionem nostra interim fierent merita, et futura per gratuitam sponsonem expectaremus: imo expeteremus ut debita. Utraque Paulus commemorans: *Habetis, inquit, fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam* (Rom. vi, 22: item: *Et nos ipsi, ait, primitias spiritus habentes, ingemiscimus adoptionem expectantes filiorum Dei* (Rom. viii, 23); primitias spiritus vocans sanctificationem, id est virtutes, quibus in præsentiarum sanctificamur a spiritu, ut merito consequamur adoptionem. Rursum in Evangelio, eadem sæculo abrenuntianti promittuntur, ubi dicitur: *Centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit* (Matth. xix, 29). Itaque non liberi arbitrii, sed Domini est salus; imo ipse salus, ipse et via est ad salutem, qui ait: *Salus populi ego sum* (Psal. xxxiv, 3): qui item perhibet: *Ego sum via* (Joan. xiv, 6). Se fecit viam, qui et salus erat et vita, ut non gloriatur omnis caro. Si ergo bona viæ sunt merita, sicut et patriæ salus et vita, et verum est quod ait David: *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (Psal. xlii, 3), illum videlicet unum de quo item dicitur: *Nemo bonus, nisi solus Deus* (Marc. x, 18): Dei sunt procul dubio munera tam nostra opera; quam ejus præmia; et qui se fecit debitorem in illis, fecit et nos promeritores ex his. Ad quæ tamen condenda merita

membra, non corda. Membra cruciaverunt, sed voluntatem non mutaverunt. Sævierunt in carnem, animæ autem non habuerunt quid facerent. Et ita in codice Colbertino.

(166) Quidam codices, nulla vis; Dionysianus, ad justitiam nullo modo sufficit sua.

dignatur sibi adhibere creaturarum ministeria (167), non quibus egeat, sed quibus per hoc, vel de quibus prosit.

44. Operatur ergo illorum salutem, quorum nomina sunt in libro vitæ, aliquando per creaturam sine ipsa, aliquando per creaturam contra ipsam, aliquando per creaturam cum ipsa. Multa profecto fiunt hominibus salubria per insensibilem, et item per irrationalem creaturam : quæ idcirco dixi fieri sine ipsa, quod non queat, intellectu carens, esse vel conscia. Multa quoque multorum saluti utilia facit Deus per malos, sive homines, sive angelos : sed quoniam invitos, ideo contra ipsos. Nam, dum nocere cupientes juvant, quantum aliis valet utilis actio, tantum ipsis perversa nocet intentio. Porro per quos et cum quibus operatur Deus, boni sunt vel angeli, vel homines, qui quod vult Deus, et agunt pariter, et volunt. Qui enim bono, quod opere complent, voluntate consentiunt, opus omnino quod per eos Deus explicat, ipsis communicat. Unde Paulus, cum bona plurima, quæ Deus per ipsum fecerat, enarrasset : *Non autem ego, ait, sed gratia Dei mecum (I Cor. xv, 10)*. Potuit dicere : Per me, sed quia minus erat, maluit dicere, *mecum* : præsumens se non solum operis esse ministrum per effectum ; sed et operantis quodammodo socium per consensum.

45. Videamus nunc secundum triplicem Dei operationem, quam posuimus, quid creatura quæque pro suo ministerio mercatur. Et illa quidem, per quam, et sine qua fit quod fit, quid mereri potest? quid illa contra quam fit, nisi iram? quid et cum qua fit, nisi gratiam? In prima itaque nulla, in sequenti mala, in ultima bona merita conquiruntur. Nec enim pecudes cum per eas bonum aut malum quodcumque fit, boni quidpiam merentur, aut mali. Non habent quippe unde bono malove consentiant. Multo autem minus lapides ; cum nec sentiant. Cæterum diabolus, vel homo malus, cum vigeant et vigilent ratione, jam quidem merentur, sed non nisi pœnam, pro eo quod a bono dissentiant. Paulus autem, qui volens evangelizat, ne, si invitus, dispensatio ei tantum credita sit (I Cor. ii, 17) ; et quicumque similiter sapiunt : quoniam quidem ex consensu voluntatis obediunt, repositam sibi esse confidunt coronam justitiæ. Utitur ergo Deus in salutem suorum irrationabili, et item insensibili creatura, tanquam jumento vel instrumento, quæ jam expleto opere nusquam erunt. Utitur creatura rationali, sed malevola, quasi disciplinæ virga, quam, correcto filio, in ignem projiciet tanquam samentum inutile. Utitur et angelis et hominibus bonæ voluntatis, tanquam commilitonibus et coadjutoribus suis, quos peracta victoria amplissime munerabit. Denique et Paulus de se, suisque similibus, audacter pronuntiat : *Coadjutores enim Dei sumus (I Id. iii,*

9). Ibi itaque Deus homini benigne erita constituit, ubi per ipsum, et cum ipso, boni quidpiam operari dignanter instituit. Hinc coadjutores Dei, cooperatores Spiritus sancti, promeritores regni nos esse præsumimus, quod per consensum utique voluntarium divinæ voluntati jungimur.

CAPUT XIV.

Quid gratiæ, quid libero arbitrio id negotio salutis attribuendum.

46. Quid igitur? hoc ergo totum liberi arbitrii opus, hoc solum ejus est meritum quod consentit? Est prorsus. Non quidem quod vel ipse consensus, in quo omne meritum consistit, ab ipso sit : cum *nec cogitare* (quod minus est, quam consentire) *aliquid a nobis quasi ex nobis sufficientes simus (II Cor. iii, 5)*. Verba sunt non nica, sed Apostoli, qui omne quod boni esse potest, id est cogitare, et velle, et perficere pro bona voluntate, attribuit Deo (Philipp. ii, 13), non suo arbitrio. Si ergo Deus tria hæc, hoc est bonum cogitare, velle, perficere, operatur in nobis : primum profecto siue nobis ; secundum, nobiscum ; tertium, per nos facit. Si quidem immitiendo bonam cogitationem, nos prævenit ; immutando etiam malo voluntatem, sibi per consensum jungit : ministrando et consensui facultatem (168), foris per apertum opus nostrum internus opitex innotescit. Sane ipsi nos prævenire nequaquam possumus. Qui autem bonum neminem invenit, neminem salvat quem non prævenit. A Deo ergo sine dubio nostræ sit salutis exordium, nec per nos utique, nec nobiscum. Verum consensus, et opus, etsi non ex nobis, non jam tamen sine nobis. Neque primum itaque, in quo quippe nos nil facimus ; nec utimum, quod et plerumque extorquet aut timor inutilis, aut simulatio damnabilis ; sed tantum medium nobis reputatur in meritum. Sola nempe interdum bona voluntas sufficit : cætera non prosunt, si sola defuerit. Non prosunt dixerim, sed agenti, non cœnenti. Valet itaque intentio ad meritum ; actio, ad exemplum ; utramque præveniens cogitatio, tantummodo ad excitandum [alias, exercitandum.]

47. Cavendum ergo, ne cum hæc invisibiliter intra nos ac nobiscum acitari sentimus, aut nostræ voluntati attribuamus, quæ infirma est ; aut Dei necessitati, quæ nulla est ; sed soli gratiæ, qua plenus est. Ipsa liberum excitat arbitrium, cum seminat cogitatum ; sanat, cum immutat affectum ; roborat, ut perducatur ad actum ; servat, ne sentiat defectum. Sic autem ista cum libero arbitrio operatur, ut tantum illud in primo præveniat, in cæteris comitetur ; ad hoc utique præveniens, ut jam sibi deinceps cooperetur. Ita tamen quod a sola gratia cœptum est, pariter ab utroque perficitur : ut mistim,

(167) Id argumenti egregie tractatur in sermone 5 super Cantica.

(168) Codices quidam addunt, *vel facilitatem*, quod scribis anceps esset lectio hujus loci.

non singillatim; simul, non vicissim; per singulos profectus operentur. Non partim gratia, partim liberum arbitrium, sed totum singula opere individuo peragunt. Totum quidem hoc, et totum illa; sed ut totum in illo, sic totum ex illa.

58. Credimus placere lectori, quod a sensu Apostoli nusquam recedimus; et quaquaversum evagetur oratio, in eadem pene ipsius verba frequenter recidimus. Quid enim nostra aliud sonant quam illud: *Ergo neque volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei?* (Rom. ix, 16.) Quod sane non ideo dicit, quasi quis velle aut currere possit in vanum: sed quod is qui vult et currit, non in se, sed in eo a quo accepit et velle, et currere, debeat gloriari. Denique ait: *Quid habes quod non accepisti?* (I Cor. iv, 7.) Crearis, sanaris, salvaris. Quid horum tibi ex te, o homo? quid horum non impossibile libero arbitrio? Nec creare qui non eras, nec justificare peccator, nec mortuus poteras te ipsum resuscitare: ut cætera prætermittam bona, quæ aut sanandis necessaria sunt, aut salvandis reposita. Quod dicimus, de primo patet et ultimo. Sed et de medio nemo dubitat, nisi qui ignorans Dei justitiam, et suam volens constituere, justitiæ Dei non est subjectus (Rom. x, 3). Quid enim? Agnoscis creantis potentiam, salvantis gloriam [al., gratiam]; et sanantis ignoras justitiam? *Sana me, ait, et sanabor; salvum me fac, et salvus ero, quoniam laus mea tu es* (Jerem. xvii, 14). Iste justitiam Dei agnoscebat, a quo æque sperabat, tam sanari a peccato, quam a miseria liberari: et ideo laudem suam illum, non se, merito statuebat: Propter hoc, et David ingeminans: *Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam* (Psal. cxiii, 9): quod utramque a Deo stolam, et justitiæ scilicet exspectaret, et gloriæ. Quis est qui ignorat Dei justitiam? Qui se ipsum justificat. Quis est qui se ipsum justificat? Qui merita sibi aliunde, quam a gratia præsumit. Cæterum, qui fecit quod salvaret, etiam dat unde salvet. Ipse, inquam, merita donat, qui fecit quibus donaret. *Quid retribuam, inquit, Domino pro omnibus, non quæ tribuit, sed quæ retribuit mihi?* Et quod est, et quod justus est a Deo esse confitetur: ne, si utrumlibet negaret, utrumque perderet, amittendo utique unde justus est, et sic damnando quod est. Sed sic vel tertio loco invenit quod vicissim rependeret: *Calicem, ait, salutaris accipiam.* Calix salutaris, sanguis est Salvatoris. Ergo, si deest tibi omnino de tuo, quod vel secundis Dei donis retribuas, unde tibi salutem præsumis: *Nomen Domini, inquit, invocabo* (Psal. cxv, 12, 13), quod nimirum quisunque invocaverit salvus erit (Rom. x, 13).

49. Igitur qui recte sapiunt, triplicem confitentur operationem, non quidem liberi arbitrii, sed divinæ gratiæ in ipso, sive de ipso. Prima, creatio; secunda, reformatio; tertia est consummatio. Primo namque

A in Christo creati sumus in libertatem voluntatis: secundo reformamur per Christum in spiritum libertatis; cum Christo deinde consummandi in statum æternitatis. Siquidem quod non erat, in illo creari oportuit qui erat; per formam reformari deformem (169); membra non perfici nisi cum capite. Quod utique tunc complebitur, cum omnes occurremus in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi (Ephes. iv, 13): quando apparente Christo vita nostra, apparebimus et nos cum ipso in gloria (Coloss. iii, 4). Cum igitur consummatio fieri habeat de nobis, sive etiam in nobis, non autem a nobis; creatio vero facta sit et sine nobis: sola, quæ nobiscum quodammodo fit propter consensum voluntarium nostrum, in merita nobis reputabitur reformatio. Ipsa sunt jejunia nostra, vigiliæ, continentia, opera misericordiæ, cæteraque virtutum exercitia, per quæ utique constat interiorem hominem nostrum renovari de die in diem: dum et intentio terrenis incurvata curis, de imis paulatim ad superna resurgit; et affectio circa carnis desideria languens, sensim in amorem spiritus convalescit; et memoria veterum operum turpitudine sordens, novis bonisque actibus candidata in dies hilarescit. In his namque tribus interior renovatio **GGG** consistit: rectitudine scilicet intentionis, puritate affectionis, recordatione bonæ operationis, per quam sibi bene conscia memoria enitescit.

50. Verum hæc cum certum sit divino in nobis actitari Spiritu, Dei sunt munera: quia vero, cum nostræ voluntatis assensu, nostra sunt merita. *Non enim vos estis, inquit, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x, 20): et Apostolus: *An experimentum ejus quæritis, inquit, qui in me loquitur Christus?* (II Cor. xiii, 3). Si ergo Christus, aut Spiritus sanctus loquitur in Paulo, non etiam itidem operatur in ipso? *Non enim loquor, ait, quæ per me non efficit Deus* (Rom. xv, 18). Quid ergo? si non Pauli, sed Dei loquentis in Paulo, vel operantis per Paulum, et verba sunt, et opera; ubi jam Pauli merita? ubi est quod tam fidenter aiebat: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: de reliquo reposita est mihi corona justitiæ quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex?* (II Tim. iv, 7, 8.) An in eo forte confidit sibi coronam esse repositam, quod per ipsum illa fiebant? Sed multa per malos, sive angelos, sive homines, fiunt bona; nec tamen reputantur illis in merita. An quia potius et cum ipso, hoc est cum ejus bona voluntate, fiebant? Nam *si invitus, inquit, evangelizaverit dispensatio mihi credita est: si autem volens, gloria est mihi* (I Cor. ix, 17).

51. Cæterum si vel ipsa voluntas, de qua omne meritum pendet, ab ipso Paulo non est; quo pacto eam, quam sibi repositam præsumit, coronam vocat justitiæ? An quoniam juste, jam et ex debito requi-

(168) Ita scripti nostri tres: Horstio sic: *in illo creari oportuit: quod erat per formam reformari deformem: sed mendosa lectio et interpunctio.*

ritur, quodcumque vel gratis promittitur? Denique ait: *Scio cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare (II Tim. I, 12)*. Dei promissum, suum appellat depositum: et quia credidit promittenti, fidenter promissum repetit. Promissum quidem ex misericordia, sed jam ex justitia persolvendum. Est ergo quam Paulus exspectat, corona justitiæ: sed justitiæ Dei, non suæ, justum quippe est ut reddat quod debet: debet autem quod pollicitus est. Et hæc est justitia, de qua præsumit Apostolus, promissio Dei: ne si hanc contemnens, suam velit statuere, justitiæ Dei: non sit subjectus, cujus tamen suæ justitiæ ipsum Deus voluit habere consortem, ut et coronæ faceret promeritorem. In eo enim sibi justitiæ consortem, et coronæ statuit pro-

meritorem; cum operum, quibus erat illa reposita corona, habere dignatus est coadjutorem. Porro coadjutorem fecit, cum fecit volentem, hoc est suæ voluntati consentientem. Itaque voluntas in auxilium, auxilium reputatur in meritum. Si ergo a Deo voluntas est; et meritum. Nec dubium quin a Deo sit et velle, et perficere pro bona, voluntate. Deus igitur auctor est meriti, qui et voluntatem applicat operi, et opus explicat voluntati [*al.*, voluntatis]. Alioquin, si proprie appellentur ea, quæ dicimus nostra merita; spei quædam sunt seminaria, charitatis incentiva, occultæ prædestinationis indicia, futuræ felicitatis præsagia, via regni, non causa regnandi. Denique, quos justificavit, non quos justos invenit, hos et magnificavit (*Rom. VIII, 30*).

ADMONITIO IN OPUSCULUM X.

694 1. Et hæc epistola, quæ alias septuagesima septima esse solebat, in tractatum classem relata est ab Horstio. Inscritur in vetustis libris, « ad magistrum Hugonem de Sancto-Victore. » Duo fuerunt eodem tempore Hugones in abbacia Sancti-Victoris apud Parisios: unus scriptis clarus, de Sancto-Victore appellatus, ad quem hæc epistola, Lothariensis seu Iprensis, non Saxonicus, dictus in fragmento quod retuli in tomo primo Analectorum, mortuus anno 1142, ac proinde ante Eugenii tertii pontificatum: alter ab ipso Eugenio laudatus in epistola ad Sugerium, quæ epistola inter Sugerianas est sexagesima octava. Eugenii hæc verba sunt: « Quia ergo dilectus filius noster Hugo, canonicus Sancti-Victoris, ad nos rediturus est; benevolentiam tuam rogamus, quatenus ei equitaturam unam et expensas, quæ pro ipsa et ejus sessore in reditu sibi sufficiant, largiaris. » Ad primum revertor, cujus epistola, quæ huic occasionem dedit, in editis ejus operibus desideratur.

2. Argumentum hujus epistolæ est contra quemdam anonymum, cujus sententia erat; primo, Baptismi præceptum obligasse, ex quo primum Nicodemo dictum est a Christo Domino, Nisi quis renatus fuerit, etc. secundo, Neminem absque Baptismo, vel saltem ejus vice martyrio, ullatenus potuisse salvari; tertio; Patres Veteris Testamenti tam claram habuisse notitiam de Incarnatione, quam Christianos; quarto: Nullum esse peccatum ex ignorantia; quinto: Bernardum errasse, cum scripsit in homiliis super Missus est, Angelos latuisse Dei consilium de Incarnatione.

3. Quis fuerit iste anonymus, non facile divinare licet. Quidam esse putant Joannem archiepiscopum Hispanensem, ad quem Hugo Victorinus epistolam scripsit, cujus argumentum est, non solum corde, sed etiam ore confitendam fidem, quam Joannes ipse ore negaverat. Sed nihil ex illa epistola colligitur ad stabiliendam hanc conjecturam. Exstat in tomo tertio Operum Hugonis Victorini, libro primo Miscellaneorum, capite octavo. Verisimilius esset, anonymum istum non alium esse ab Hugone Farsito, quem de Sacramentis nonnulla haud recte sensisse patet ex Bernardi epistola trigesima quinta, ad ipsum. « Quia inter amicos contra veritatem nulla debet esse meticulosa, cum sit periculosa, palpatio; hoc me, fateor, movit et movet, quod illam inter nos jam ante habitam de Sacramentis collationem, in principio prædicti opusculi defendere et astruere conati estis. In qua utique collatione, si vestræ summan sententiæ bene meministis, an sensui conveniat ecclesiastico, vos videritis. Vestræ autem ingenuæ humilitatis est non erubescere corrigi, si quid aliquando aliter sapuistis. » Verum cum Bernardus Hugone Victorino rogante, adversarii auctoris, cujus nomen tacuerat Hugo, nec Bernardus ipse sciebat, assertionibus responderit; de alio quam de Hugone Farsito, cujus sententiam et nomen haud ignorabat Bernardus, sequens epistola intelligenda forsitan nonnullis videbitur. Quanquam reponi potest collationem illam, de qua Bernardus agit in epistola trigesima quinta esse fortasse posteriorem hac epistola septuagesima septima, quam cum scriberet Bernardus, nondum rescierat quis esset auctor illius sententiæ, quam hac in epistola impugnat. Ut sit, hæc epistola non est contra Abælardum, cujus nomini haud pepercisset Hugo: tametsi Abælardus quædam habet affinia iis, quæ carpit hoc in loco Bernardus. De tempore scriptæ epistolæ id tantum asserere possumus, eam ante annum 1142 quo mortuus est magister Hugo Victorinus, scriptam fuisse